

Píše Roman Kanda

(E*forum, 26. 12. 2020)

K českým překladům děl literárního vědce a polyhistora **Georga Steinera** (1929–2020) přibyla kniha *Na Modrovousově hradě*, která vyšla poprvé v roce 1971. Její titul i podtitul mají povahu kulturní aluze. Jako Modrovous (*Barbe-bleue*) byl přezdíván nechvalně známý Gilles de Rais (1404–1444), temná postava francouzského šlechtice a sériového vraha, která se dočkala mnoha uměleckých zpracování. Steiner explicitně odkazuje na *Modrovousův hrad*, jedinou operu Bély Bartóka, v níž je hrad symbolickým prostorem hledání. Aluze plní funkci metaforického vyjádření neutuchající kulturní tvorby. Snaha odhalovat nová tajemství vede lidstvo k otevírání dveří dalších a dalších hradních komnat, a to bez ohledu na důsledky, jež to může přinést. Steiner se však domnívá, že v současné kultuře je axiom stále se rozpínajícího poznávání zpochybněn. Údajně hrozí (podle jeho názoru poprvé v dějinách), že za dveřmi objevíme něco, co bude v ontologickém rozporu s tím, co jsme dosud považovali za normální a morální. Byli bychom vůbec schopni něco takového ustát? Nehrozil by rozvrat kultury a zánik civilizace, jak ji známe? To jsou závažné otázky. Přesto se zdá, že navzdory své naléhavosti nepůsobí zcela přesvědčivě. Jsou totiž příliš mlhavé a přehnané – jako každý projev fatalismu. Kulturní historik Carl Emil Schorske, českému čtenáři známý především díky průlomové práci *Fin-de-siècle Vienna* (1979; česky jako *Vídeň na přelomu století*, přel. Jiří Svoboda, Brno: Barrister & Principal, 2000), to ve své recenzi v *The New York Times* (7. listopadu 1971) formuloval bez příkras: autor své závěry o soudobé krizi kultury zveličuje, a tím jejich hodnotu sráží na úroveň sofistickované moderní *Schauerromantik*.

Nicméně Steinerovo hledisko nepostrádá opodstatnění. Jeho základem je kritika kategorie kulturního pokroku. V autobiografickém eseji *Errata* (1997; do češtiny přel. Lucie Chlumská a Ondřej Hanus, Brno: Host, 2011; viz [echo](#) ze 7. 12. 2011) se vymezuje proti evolucionismu historických optimistů, kteří podobně jako Lev Trockij míní, že i Aristoteles nebo Goethe budou jednoho dne překonáni. Steiner uznává pokrok pouze v exaktních vědách, v kultuře nic takového neexistuje. Není možné tvrdit, že máme větší schopnosti analytické reflexe než Platón, Dante nebo Pascal jednoduše proto, že nás společenský vývoj posunul dál. Přijetí této, jak Steiner říká, „kolektivní iluze“ pokroku v kultuře by znamenalo, že drtivá většina kulturních hodnot je beznadějně antikvovaná a že většina výtvorů naší civilizace nás vlastně nemá čím oslovit. V krajním případě by to ale také znamenalo uvolnění destruktivních sil (nač chránit hodnoty, které jsou vůči nám dávno „němé“?) a v podstatě jejich legitimizaci (vzpomeňme na avantgardní pokusy o „likvidaci“ umění, v nichž byl tvořivý emancipační projekt spojen s negací a destrukcí tradičních hodnot). Steinerova kritika pokroku v kultuře je zároveň obhajobou trvalosti či absolutnosti kulturních hodnot.

Nostalgie po absolutnu není jen název jedné ze Steinerových knih (*Nostalgia for the Absolute*, 1974), ale i součást postoje, který chce vzdorovat radikální nejistotě historického relativismu. Vnucují se ovšem dvě otázky. První: kdo ještě dnes, v době hluboce postavantgardní, bere ideu kulturního pokroku doslovně – bez ironického úsměvu, který může být znakem jak moudrosti, tak vyčerpání a alibistické nezainteresovanosti? Druhá: nakolik věřit v trvalost, či dokonce absolutnost kulturních hodnot, víme-li, že sama představa trvalosti (absolutnosti) není trvalá ani absolutní, že podléhá historickým proměnám, a tím pádem podléhají historickým proměnám i samy hodnoty, jež s trvalostí (absolutností) spojujeme?

Východiskem Steinerovy stylisticky brilantní diagnózy krize moderní kultury je „ennui“ – epochální pocit existenciálně hluboké nudy vedoucí k bezvýchodnosti, beznaději a nakonec destrukci. Tvoří odvrácenou stranu liberalistického a socialistického pokrokářství, kulturního optimismu a zintenzivňování i rozšiřování životních podnětů moderního člověka. Od 19. století nelze odmyslet proces rozšiřování vzdělanosti a kulturních hodnot a s tím ruku v ruce také „demokratizaci“ dějin. Dříve se dějiny týkaly několika výjimečných mužů nebo početně nevelkých privilegovaných skupin, postupně se však stávají všudypřítomnými – plní stránky deníků, mění se v téma kavárenských konverzací. Hegelovo tvrzení, že dějiny vstupují do nové éry, bylo podle Steinera odůvodněné. Zmíněné 19. století bylo obdobím prudce se proměňujícího vnímání i proměn hodnot, ale dynamika pokroku nefungovala hladce jako promazaný stroj (jakkoli nám to některé dobové filozofické a historiozofické koncepce mohou sugerovat). Vyvolávala také implozivní tlaky a destruktivní tendence. Steiner v této souvislosti zmiňuje Freudovu studii *Nespokojenost v kultuře* (1930) coby pronikavou reflexi těchto – jak říká sám Freud – „antisociálních“ a „antikulturních“ tendencí.

Jak bylo zmíněno, rovněž podtitul recenzované knihy – *Několik poznámek k redefinici kultury* – je kulturní aluzí. Odkazuje na esej T. S. Eliota *Notes towards the Definition of Culture* (1948). Polemika s tímto esejem tvoří jednu z rovin knihy. Je šokující, že se Eliot ve svých *Poznámkách* nezaobírá holocaustem, který Steiner oprávněně považuje za zlomový okamžik krize západní kultury a civilizace. Interpretace tohoto kulturně-civilizačního propadu přitom patří k nejoriginálnějším místům Steinerova výkladu. Vymezuje se proti některým explanacím holocaustu, jež považuje za částečné, včetně těch, které zdůrazňují souvislost mezi vyhlazováním a moderním typem byrokratické organizace společnosti. Steinerovo vysvětlení je náboženské. Přijímá Eliotovu tezi, že kultura a náboženství jsou vlastně dva aspekty jednoho „kulturně-náboženského“ fenoménu. To znamená, že také kultura je podobně jako náboženství spojena s absolutnem a hierarchickým řádem. Holocaust byl uskutečněním pekla po „smrti Boha“ – byl vyhlazením těch, kteří monoteistického Boha vynalezli, tedy Židů. Holocaust tak podle Steinera představuje jakýsi perverzní „návrat“ k polyteismu a animismu.

Určité pochybnosti vyvolává – nebo může vyvolávat – Steinerova kritika současnosti (připomeňme, že autor své úvahy rozvíjel na přelomu šedesátých a sedmdesátých let

minulého století). Některé sociokulturní jevy vnímá až překvapivě povrchně. Co je to například „společensky ostentativní“ homosexualita (s. 88)? Proč problematizaci genderových rolí vnímá jen jako narušování řádu, a ne jako emancipační boj a hledání řádu nového? Obávám se, že se tu ke slovu dostávají autorovy předsudky. To dokazuje, že i ve svrchovaných tvůrčích výkonech, jakým Steinerova kritika kultury a postkultury bezesporu je, se nacházejí slepé skvrny nepochopení nebo apriorního odmítání. Steiner podléhá nostalgii po kultuře, po absolutních hodnotách, nevidí však rozpor, který s sebou jeho hledisko přináší. Celek kultury v jeho výkladu vystupuje jako abstraktní kladná hodnota. Kultura pro něj znamená vzdělanost, civilizovanost. Neklade si ale kardinální otázku, není-li v kultuře samé ukryta její antiteze. Neslouží kultura také jako komunikační „aparatura“, jejímž prostřednictvím ve společnosti cirkulují vedle oněch kladných hodnot i hodnoty, které si s kulturou ve smyslu vzdělanosti a civilizovanosti obvykle nespojujeme? Příkladem může být právě Eliotova tvorba, kde neoddělitelnou „antitezi“ koncepce křesťanské kultury představuje básníkův antisemitismus (viz Anthony Julius: *T. S. Eliot, Anti-Semitism and Literary Form*, 1995). Romantický konstrukt krize kultury nakonec brání tomu, abychom nahlédli, že kultura se s barbarstvím zaplétá víc a mnohem ochotněji, než nostalgický postoj připouští.

George Steiner: *Na Modrovousově hradě. Několik poznámek k redefinici kultury*. Přel. Michal Kleprlík. Praha: Dauphin, 2020, 168 s.

www.ipsl.cz